

Antoni Lloret Orriols

Entrevista amb Xavier Roqué
Plaça Olívia, Barcelona, 24/05/2012

Som Xavier Roqué i Antoni Lloret. Estem a l'Olívia Plaça, a Barcelona. És el 24 de maig de 2012 i parlarem sobre la primera etapa d'Espanya al CERN, als anys 1960, i sobre les conseqüències de la seva retirada. En una entrevista anterior que vas tenir amb l'Alfons Carpio, explicaves que havies arribat al CERN l'any 1964, no com a membre permanent sinó com a membre de l'equip de l'*École Polytechnique* de París, i que dos anys després havies anat a Madrid. Podríem començar per aquí?

Proposo restablir una mena de cronologia. Després de fer la meua tesi a l'*École Polytechnique* de París, amb el grup del professor André Lagarrigue, vam realitzar les experiències al CERN, que després vam estudiar als nostres laboratoris de París i d'Orsay.

Jo estava treballant en aquestes condicions quan em va convocar el director general del CERN, en Bernard Gregory, a qui jo coneixia molt bé: ell és qui em va acollir quan jo sortia de la facultat de Barcelona, per fer els meus primers treballs de recerca en el seu laboratori de l'*École Polytechnique*. La meua carrera la dec, precisament, al fet que en Gregory em va fer confiança i va recolzar la meua candidatura per entrar al CNRS [*Centre National de la Recherche Scientifique*]. A partir d'aquell moment vaig seguir la meua carrera de manera normal, però sempre he tingut una relació excel·lent amb ell. Era una persona molt seriosa i molt estricta, sempre somrient; també era molt, molt rigorós, i tenia una autoritat increïble a França, a Europa i a Amèrica, on havia treballat. Tenia una gran autoritat intel·lectual i moral.

En Gregory em va explicar que havia estat en contacte amb el president de la JEN, en [José María] Otero Navascués, al CERN, i que s'havien plantejat el problema que Espanya es pogués retirar del CERN tal com desitjava el govern d'en [Gregorio] López Bravo d'aleshores. El problema era similar al d'un soci d'un club de tennis que no va mai a jugar, perquè no compra les raquetes i la pilota necessàries. En Gregory li va explicar a l'Otero que si Espanya no creava unes infraestructures i un laboratori capaços d'utilitzar les experiències que es fessin al CERN, no tenia gaire sentit continuar a l'organització, perquè no en podrien treure cap mena de profit. En realitat, Espanya estava al CERN a causa d'aquella política franquista d'intentar entrar a tantes organitzacions internacionals com fos possible.

Quan té lloc aquesta iniciativa d'en Gregory? Cap al 1966?

Sí, més o menys. Hauria de mirar al meu currículum vitae la data en què vaig arribar al CERN. En tot cas, tot va anar força de pressa. Per a en Gregory, l'única solució era que es creés un grup de recerca, i em va demanar que ho fes. Naturalment, com pots suposar, a mi això em feia molta mandra, molta; perquè estava plenament dedicat a la recerca i era el que m'agradava. Ficar-me en una cosa així, a Madrid, en un context que no coneixia i amb tota una sèrie de gent, per mi, molt sospitosa, no em feia gens de gràcia. Tot això ho vaig explicar a en Gregory, que em va dir: «Mira, hi ha moments a la vida en què s'ha de prendre decisions importants. I tu et trobes en un moment d'aquests. Pensa que, d'aquí a uns anys, en Franco no hi serà, però la física a Espanya sí; i tu hi pots contribuir d'una manera important». Aquesta era la raó essencial, i em va semblar que estava obligat a acceptar-ho. És clar, si deia que no, m'hagués pogut quedar allà i tampoc hauria passat res. Però era una cosa una mica empipadora, perquè una carrera [professional] té les seves exigències.

Vaig dir que hi estava d'acord però que volia posar les meves condicions. Una d'elles –perquè ja me les veia a venir– era que no em paguessin menys del que em pagava el CNRS, perquè jo sabia que tots els sous a Madrid i a la universitat [espanyola] eren més baixos, i el meu corresponia al d'un catedràtic. En Gregory em va dir: «Ja ho arreglarem, ja ho arreglarem». Jo després li vaig dir: «També hi ha una altra qüestió: si em fico en aquesta aventura, en un lloc on hi ha una dictadura feixista, poden passar mil coses. Si trobo dificultats: podré tornar a França, al CNRS?». I ell em va dir: «Cap problema, perquè no et traurem del CNRS, tindràs una excedència». Que digués “no et traurem” em va donar una força molt gran. Era molt diferent arribar amb la por que, segons què fes o què digués, ho podia perdre tot, que arribar armat, no?

Llavors l'Otero ens va convidar a en Gregory i a mi, que ens trobàvem a París, a anar a Madrid, a la Junta de Energía Nuclear. No només per parlar d'aquest problema, sinó també perquè l'Otero tenia l'ambició que el nou accelerador que estava planejant el CERN es fes a l'Escorial, i volia ensenyar-li a en Gregory el lloc on es podria implantar. Ell i jo vàrem arribar a Madrid en avió, en segona classe, perquè en Gregory no feia mai despeses inútils. Sortint per l'escaleta que hi havia darrere l'avió, vàrem veure una gran quantitat de fotògrafs i gent esperant que sortís algú per la de primera classe, al davant. Nosaltres ja estàvem lluny, i tots encara esperaven que sortís en Gregory per l'altra. Finalment se'n van adonar, i l'Otero va dir: «Pensava que sortiria per allà». I en Gregory va respondre: «És que els físics no viatgem en primera».

Això vol dir que l'Otero era capaç de mobilitzar a la premsa?

Sí. Ja veuràs, ja veuràs... Bé, llavors, vàrem anar cap a la JEN i hi va haver unes converses amb en Gregory, en les quals es va parlar d'aquelles peticions meves, sobretot la del sou. Una altra reivindicació era que, com que s'havia de comprar material estranger que no existia a Espanya per poder fer l'estudi, volia que la Junta [JEN] arreglés els problemes de duanes perquè no ens passéssim dos anys esperant a tenir un permís, cosa habitual aleshores, i que tinguéssim una flexibilitat de pressupost ràpida, perquè l'objectiu que ens havíem proposat era intentar produir resultats de recerca molt ràpid, el més ràpid possible. Has de pensar que, en aquell moment, a la Junta ja hi havia gent que feia Altes Energies. Qui eren? Doncs hi havia la Salomé de Unamuno i el seu marit, en Bruno Escoubés –que malauradament ha mort–, un físic francès que havia estat al CERN, i ells dos feien cursets per a estudiants a la Junta sobre Altes Energies. Naturalment, aquests havien de ser els meus col·laboradors. No només en Bruno i la Salomé sinó també, eventualment, els altres alumnes d'aquests cursets, entre els quals hi havia persones que han esdevingut molt importants, com en Juan Antonio Rubio o en Manuel Aguilar, que és qui em va substituir molt més tard en el grup. També va integrar l'equip un excel·lent físic català, en Miquel Tomàs, i un de València, en Llosa [Josep Llosa Carrasco].

Això tenia alguna relació amb l'Institut de Estudios Nucleares' que dirigia l'Armando Durán? Ell té algun paper en aquesta història? El recordes?

No.

I recordes si havia jugat algun paper a la Junta [JEN]?

En tot cas, no va jugar cap paper en la creació del nostre grup. Jo no el vaig conèixer.

Bé, aleshores, el que es va plantejar va ser que jo instal·lés un laboratori, i per fer això necessitava espai per col·locar tots els aparells, despatxos, infraestructures, etc. L'Otero volia que m'instal·lés sota la direcció de Sánchez del Río [Carlos Sánchez del Río y Sierra]. Després d'aquestes converses amb en Gregory i l'Otero, el mateix dia, en Sánchez del Río em va cridar al seu despatx.

Tu el coneixies, abans?

Sí, una mica, no gaire. Va ser molt curiós perquè en el seu despatx hi tenia un llibre, no recordo quin era, en el que hi sortia la paraula 'Socialisme'. I m'ho va més o menys indicar, com per fer-me veure que ell era un "progre". Després

d'això em va dir: «Mira, jo t'aconsello i et demano que no ho acceptis, que tornis a París».

Això el primer dia?

El primer dia, amb en Gregory, allà mateix, a la JEN. Li vaig explicar a en Gregory: «Escolta, mira, aquest home no m'hi vol, eh? I què hi faig jo en un lloc així, on no m'hi volen?». I en Gregory em va contestar: «Tu aguanta, aguanta». Naturalment vam parlar amb l'Otero, però és clar, ell ja ho sabia. De totes maneres li va dir a en Sánchez del Río: «Aquí mano jo»; i la cosa va acabar tirant endavant. A partir d'aquell dia, totes les relacions amb en Sánchez del Río van ser molt difícils. Perquè has de pensar que si jo necessitava comprar una cosa, ell l'havia de signar. I no em rebia fàcilment. Les coses havien arribat a l'extrem que jo feia guàrdia davant del seu despatx o a l'entrada dels lavabos per dir-li: «Signi'm això, si us plau».

Després, és clar, vaig topar amb l'administració de la Junta [JEN], que era un pes pesant. Els deia: «A veure si em solucionen això», i contestaven: «Sí, sí, demà ho tindrà». «Demà? D'acord, a quina hora?». «Oh, cap a les dotze». A les dotze jo estava als despatxos de l'administració. «Ai, no, és que no ho hem pogut fer». «Bé, d'acord. Però quan ho tindreu? Demà passat? A quina hora?». Em deien que era "El Plomo" perquè, és clar, no parava fins que ho tenia. No hi havia manera de moure a aquella gent.

En això notaves molt contrast respecte a l'administració que havies conegut a França, a l'École Polytechnique o en el CERN?

Totalment, totalment... En fi, allà hi havia un seguit de funcionaris –tots franquistes amb mèrits de la Guerra Civil–, que estaven acostumats a no treballar.

I en aquell primer moment amb en Sánchez del Río, tu com t'explicaves aquesta actitud? Competència, poder...

Sí, perquè a més hi havia el problema del sou, perquè jo guanyaria el mateix que guanyava ell. Finalment em van pagar menys, és a dir, encara me'l van rebaixar. Però bé, era una cosa acceptable. Hi tenien a veure tot un conjunt de coses. Així com en Sánchez del Río recolzava el GIFT [Grupo Interuniversitario de Física Teórica], no estava disposat a recolzar un laboratori experimental que no entenia i que, segons deia, eren fantasies de l'Otero.

Aquell mateix dia es va organitzar una expedició per anar cap a un dels terrenys que hi havia prop de l'Escorial, on Otero volia construir el nou

accelerador del CERN, per ensenyar-li a en Gregory. Va sortir la comitiva, i hi havia un xofer que anava amb l'Otero i en Gregory. Com que jo no existia ni era ningú, se'm van oblidar. Però quan en Gregory va veure que jo no hi anava, em va cridar i em va fer pujar al cotxe amb l'Otero. De manera que vaig anar al cotxe oficial amb tots dos, i això va xocar a molta gent, perquè no sabien ben bé ni qui era jo ni què hi feia allà. I vàrem fer aquesta excursió, que va ser molt curiosa, però això ja és una anècdota. Un dia te l'explicaré, perquè hi van passar coses que no tenen res a veure amb la física. I en tornar, es va acordar el dia que jo arribaria, etc.

El més interessant és que en aquell moment hi havia el grup de València, el d'en Català [Joaquín Català Alemany]. Jo no volia limitar les coses a Madrid, volia que ells també s'hi fiquessin, i això significava que havíem de recolzar en Català per tal que les coses anessin bé. Ells col·laborarien en la mateixa feina de recerca que jo faria, perquè tenien aparells; i com que també hi participarien, podríem signar junts els treballs.

En Llosa?

Sí, en Llosa.

Aquest grup es va arribar a constituir oficialment? És a dir, era un grup dins la Junta [JEN]?

Quin, el meu?

Sí.

Sí, és clar. Era el "Grupo de Altas Energías" de la Divisió de Física d'en Sánchez del Ríó; i el cap era n'Antoni Lloret.

Molt bé.

Jo vaig tenir una entrevista personal amb l'Otero, no recordo bé si l'endemà que en Gregory marxés. L'Otero em va dir: «Parlaré francament i clarament: jo sé moltes coses de vostè. Tinc aquí un informe de la policia. Sé que vostè ha participat en les manifestacions del Paranimf a la Universitat [de Barcelona]. Tinc informes que diuen que vostè i la seva família són antifranquistes. Però també tinc informes on s'hi diu que no ha participat en res violent, i que no pertany a cap organisme condemnable. Tot això, per mi, no té cap importància. O sigui que no es preocupi, perquè si té qualsevol problema, ja el defensaré». I va dir: «A la vida hi ha molts tipus de gent. Hi ha la gent a qui li surten berrugues. A mi, de

petit, em va sortir una berruga de dretes; i a vostè li ha sortit una berruga d'esquerres...». I em digué: «Però no té res a veure amb el fet que es pugui fer un treball com cal, que és el que m'interessa. Si vostè m'ajuda a muntar aquest laboratori, que Espanya no surti del CERN, i tot això...». Llavors em va explicar: «Políticament em trobo en una situació difícil, perquè, com pot suposar, de gent que em vol fer fora de la presidència de la Junta de Energía Nuclear, n'està ple. Sobretot els de l'Opus Dei». Però és clar, resulta que eren els qui manaven en aquells moments. «O sigui que jo he d'anar amb peus de plom, no puc fer qualsevol cosa. Llavors he pensat que, per defensar el CERN –perquè jo estic convençudíssim que el CERN s'ha de conservar–, és necessari organitzar una campanya de premsa. Però jo no puc fer-ho, ho han de fer amics meus i col·laboradors que m'hi ajudin». I em va preguntar si estava disposat a ajudar-lo. «Com a col·laboradors, en tinc dos de molt fidels». Un era el seu fill; l'altre, un oficial de marina que es deia Cerrolaza [José Ángel Cerrolaza Asenjo], que va jugar un paper molt important.

Cerrolaza?

No sé si era tinent o comandant de la marina [Contraalmirall del Cos d'Enginyers de l'Armada]. Perquè, és clar, l'Otero era almirall. Cerrolaza era el seu secretari privat, confidencial. «I el meu fill, en Santiago Otero, que va fer periodisme. Entre vosaltres tres hauríeu de ser capaços d'organitzar les coses». I em va dir: «En Cerrolaza ho sap tot, té tota la informació del que s'ha discutit al govern d'en [Gregorio] Lopez Bravo. Ho sap tot. O sigui que ell és capaç de donar la informació que vulgueu donar o el que sigui. El meu fill farà la feina més de cada dia». Llavors, es va organitzar una campanya de premsa. Qui hi havia darrere de tot això? Hi havia l'Otero, en Cerrolaza i jo mateix.

Una altra persona que sembla que col·laborava molt amb l'Otero, des de *La Vanguardia*, era en Miquel Masriera. No sé si el va conèixer en aquell moment, perquè he vist diversos articles escrits per ell a *La Vanguardia*, en què fa referència a fonts de la Junta i...

Només em sona el nom. Passava una cosa: estàvem a Madrid, no estàvem a Catalunya. Catalunya no existeix des de Madrid, i encara menys en aquella època.

I un altre nom que apareix també sovint, Octavio Roncero?

No, aquest ni idea.

Doncs devia ser algun dels periodistes que ells van contactar...

Bé, amb tot això, vàrem estar a la JEN treballant molt, molt. Era un equip de joves físics que tenien ganes de treballar, de fer coses, i vam intentar tenir bons resultats. I, de fet, els vàrem tenir, i vam constituir un bon currículum vitae molt ràpidament, només amb dos o tres anys. Perquè, com que jo ja havia estat fent una recerca a París, me la vaig emportar cap allà per no començar de zero. I hi van participar també els de València.

Al mateix temps, vaig organitzar una mica la formació de la gent. Per exemple, a en Manolo Aguilar el vaig enviar cap al CERN, perquè es formés allà. En Rubio es va quedar amb mi, i després també va marxar cap al CERN. Amb tots ells manteníem una cohesió d'equip bastant important.

Les coses es van complicar a partir del moment en què l'Otero em va cridar i em va dir: «Mira, les coses estan molt malament perquè està a punt de decidir-se que Espanya es retiri del CERN. Quasi està fet. Però encara hi ha un últim recurs que vull intentar, i és parlar amb l'oposició». L'oposició, per a ell, era en Ruiz Jiménez [Joaquín Ruiz-Giménez Cortés], de *Cuadernos para el Diálogo*. Em va dir: «Hauries de convèncer a *Cuadernos para el Diálogo* perquè publiquin un article on s'expliqui tot el que ha passat, sense amagar res, de manera que posin en evidència als protagonistes anti-CERN del govern López Bravo. Perquè és clar, jo, com comprendre's, no puc anar a parlar amb l'oposició. Si ho faig, se'm carreguen immediatament, i m'acomien si algú s'assabenta que he parlat amb en Ruiz Jiménez. Però en canvi tu, que no estàs lligat amb ningú ni amb res, ho pots fer? No et poden dir res!». I llavors digué: «Mira, farem el següent: en Cerrolaza, que ho sap tot, t'ajudarà». El va cridar i li va dir: «Al Dr. Lloret li dónes a llegir tots els documents, tot el que vulgui saber. Tot, confidencial o no, si és que els vol». Llavors en Cerrolaza em van organitzar una entrevista amb un senyor que no recordo ben bé qui era, de *Cuadernos para el Diálogo*.

Vol dir José María Riaza Ballesteros [document AALL 2]?

Sí. Però abans me'n vaig anar al despatx d'en Cerrolaza i aquest em va dir: «Escolta, això que ha dit l'Otero és impossible, perquè mira la quantitat de dossiers i de papers que hi ha. Què vols que et doni, jo? Remena tot el que vulguis, però és clar, si tu vas a veure als de *Cuadernos para el Diálogo* has de tenir un guió, una cosa al cap que estigui ben estructurada». Em va dir: «Mira, hi ha una solució. Hi ha un document molt confidencial, secret, que hem redactat amb l'Otero per a fer-ne una difusió personal restringida a nivell ministerial, on s'explica pràcticament tot, tot el que és essencial. Te'l llegeixes i llavors ho expliques a *Cuadernos para el Diálogo*».

Com et pots imaginar, cinc minuts després ja tenia el document fotocopiats. Tenia l'entrevista amb aquell senyor aquella mateixa tarda, i vaig anar directament amb el document i la fotocòpia a veure als de *Cuadernos para el Diálogo*. Quan vaig arribar-hi, ja m'esperaven. I aquell senyor [Riaza Ballesteros] em va rebre d'una manera molt freda, dient frases polítiques com per exemple que del franquisme ja n'hi havia prou i que s'havien de canviar les coses d'una vegada, que no es podia continuar d'aquella manera. Va començar a atacar l'Otero Navascués dient: «Aquest home no sap el que vol», coses així. I em va dir: «Vostè, aquí, no sé per què ve. Perquè nosaltres ja ho sabem tot». Pensava que jo era franquista. I li vaig dir: «Ah, sí? Com és que ho saben tot?». «No tinc per què explicar-li, però ho sabem tot. La prova és que, miri, ja hem escrit un article». I m'ensenyava les galerades. Les obro i, què veig? Exactament aquell document confidencial que m'havia donat l'Otero. Exactament, coma per coma. El vaig reconèixer immediatament i em vaig quedar molt sorprès. I li vaig dir: «Jo aquest document el conec, sap?» I ell es va aixecar i em va dir: «Vostè i jo no ens hem vist mai, passi-ho bé. Però aquest document sortirà publicat». I em va engegar. «Ara sí que me les he carregades jo». Perquè aquest document era molt confidencial i només podia circular entre ministres.

No l'havien ni reescrit? L'havien publicat així?

Els tenien les galerades, però l'article no havia sortit. Però jo vaig pensar: «Em donen el document aquest matí, a la tarda vaig a *Cuadernos para el Diálogo*, i al cap de tres dies surt publicat. Qui se les carregarà?». Clar, immediatament el que vaig fer va ser telefonar a en Cerrolaza. I ell em va dir: «Ui, ara sí que l'hem armada. És molt seriós això que ha passat. Ens hem de reunir amb l'Otero Navascués». Era última hora de la tarda, i em va dir que anés a casa de l'Otero. Ell estava desencaixat, perquè va dir: «No sé d'on ho han tret, això. Però aquí, qui se les carregarà, seré jo. És una maniobra per destituir-me de la Junta. Hem d'impedir que aquest document es publiqui, ho hem d'impedir». I va dir a en Cerrolaza: «Busca a en Ruiz Jiménez». El va trobar, però estava a Togo. Per sort allà només hi havia un hotel: «Busca'l, truca a aquest hotel». «Oh, és que ja són més de les deu, i les línies amb Togo estan tallades després de les deu». Llavors, va començar a fer tota mena de trucades i coses així. Durant les converses, l'Otero es posava molt nerviós, i en Cerrolaza li anava dient: «Compte, senyor president, recordi que té el telèfon intervingut». Semblava una novel·la policíaca...

Però finalment va telefonar a aquell senyor amb qui jo havia parlat [en Riaza Ballesteros]. Van aconseguir trobar-lo, però va dir que ni pensar-hi, que ell això ho publicava. I [l'Otero Navascués] va començar a amenaçar d'enviar la policia a *Cuadernos para el Diálogo*, que no podia ser que publicuessin un document secret i confidencial. Però ell, res. Que no, que ho publicaria i punt.

Amb tot això, ja devien ser les onze o les dotze del vespre. Mitja hora més tard, van trucar al telèfon. Era el senyor de *Cuadernos para el Diálogo* [en Riaza Ballesteros], que ens va dir: «D'acord, no ho publicarem. Però amb una condició: i és que l'Antonio Lloret ens porti un article explicant el mateix, escrit i signat per ell, redactat d'una forma diferent però amb el mateix contingut». L'Otero ho va acceptar i em va dir: «D'aquí no et mous, perquè vull aquest article per demà a les nou del matí. D'aquesta casa no et mous fins que no hagi escrit l'article».

Tota la nit?

Sí, vaig estar escrivint l'article tota la nit. Em va ajudar una mica en Cerrolaza, copiant a màquina. Llavors el vaig portar personalment a *Cuadernos para el Diálogo*. I aquest és l'article que va sortir publicat. Aleshores el que va passar és que, després de tots aquests embolics, l'Otero Navascués em va dir: «M'has salvat el càrrec i t'ho agraeixo moltíssim». I el vaig conquerir amb això. Vaig aprofitar aquesta situació d'avantatge, que es va traduir en petits fets. Per exemple, pensa que el president de la Junta de Energia Nuclear era un representant molt important, i per entrar al seu despatx havies de passar per 35 persones. Doncs jo anava allà, trucava, i entrava. Tothom estava la mar de sorprès. Qui més va embogir va ser, sobretot, en Sánchez del Río, que veia que jo tenia una influència que ell havia perdut completament. Estava negre.

Però després tot va anar molt malament. Per això, un cop es van retirar del CERN, vaig pensar: «Jo què hi faig, aquí? Si em quedo, la meua carrera queda sacrificada». Així que vaig dir-me: «Ni pensaments. No tinc per què sacrificar-la en aquestes condicions». Perquè bé, encara va passar una altra aventura anterior a això. Em van venir a veure, en un moment donat, les organitzacions d'estudiants. I entre ells n'hi havia un que precisament estudiava Física d'Altes Energies...

En Cayetano?

Exacte, en Cayetano López. Que molt més tard va esdevenir rector de l'Autònoma [de Madrid]. Em va preguntar si tindria algun inconvenient per explicar, en una assemblea a la facultat de ciències –suposo que era aquesta–, les raons per les quals convenia que Espanya es quedés al CERN. Jo vaig dir que sí, que encantat, que no hi tenia cap inconvenient. Vaig anar a la facultat, on hi havia un amfiteatre immens, tot ple de gent. Però de fet hi havia encara més policia al voltant. Vaig travessar un corredor de policies, vaig entrar a l'amfiteatre i, allà, vaig donar la meua opinió. Però vaig tenir un problema. I és que un estudiant em va dir: «A veure, vostè creu que per evitar aquesta possibilitat, que sembla evident que és d'interès per la física i pel país, val la pena que fem una

vaga general?». I jo vaig dir: «Sí, això i més!». L'endemà estaven tots en vaga general, que va conduir a l'estat d'excepció del país. En aquella època, des de la Junta de Energí Nuclear, es veia l'esplanada universitària. I cada dia hi havia càrregues, manifestacions... Hi havia molt, molt merder.

El mateix dia que va començar la vaga general, en Sánchez del Río em va cridar al seu despatx i em va dir: «Ja està, ja et tinc. Tu ets responsable d'aquesta vaga general. Si ara fas alguna cosa i enredes la troca, crido a la policia». Jo me'n vaig anar a casa i el primer que vaig fer va ser avisar a la meva família, perquè hi tenia la meva dona i la meva filla. Els vaig dir: «Escolteu, aquí la cosa es posa negra. Potser haurem de sortir corrents». Vaig agafar tots els passaports i els vaig portar a casa d'un amic perquè no ens els prenguessin.

Bé, després d'aquesta vaga hi va haver una reunió amb personalitats acadèmiques, totes molt importants, en una sala de la Junta de Energí Nuclear. Allà, l'Otero va explicar la situació, i jo vaig aprofitar per llegir aquesta carta [document AALL 6], que és la [meva] carta de dimissió. Però a més, també és una carta de demanda d'explicacions sobre per què se m'havia fet la vida impossible. I quan vaig dir que esperava que en Sánchez del Río em donés explicacions, ell es va aixecar i va començar a dir, cridant: «No hablaré, no hablaré, no hablaré». Va sortir corrents cap a la porta i se'n va anar. Després, el que vaig estar fent va ser intentar arreglar la situació dels meus col·laboradors, a veure què podien fer. Perquè hi havia un xicot que era en Miquel...

Miquel Tomàs.

Sí, Tomàs. Ell no es volia quedar a Madrid, i li vam estar buscant un lloc en una empresa. Però no li va convenir. En Tomàs m'acusava de no ajudar-lo prou. És clar, com que veien que tenia molt poder... Però no era un poder que em permetés augmentar-li el sou. Ell tenia una dona i dues criatures, i el [seu] sou era molt just. Finalment, va marxar a l'Autònoma de Barcelona com a informàtic. No sé si encara hi és o no.

No, no. En Miquel Tomàs després va passar a l'empresa privada, a FECSA, i va morir l'any passat. La seva família ha cedit al CEHIC separates dels seus treballs i la seva correspondència.

Aquest era l'únic català que vaig aconseguir fer venir. Com a col·laborador.

Però ell també havia estat a França, al CERN.

Sí. No ho sé si venia del CERN, però havia estat al meu laboratori de París un temps. Jo l'havia convidat a França, ja de jovenet. Però no me'n recordo gaire.

No sé si hi va ser també gràcies a unes beques com les que vaig tenir jo. No ho recordo.

Les del govern francès? No n'estic segur, ho miraré.

Entre aquells joves hi havia un xicot que es deia Montserrat. Et sona això?

No.

Va esdevenir catedràtic a Palma de Mallorca. I també n'hi va haver un altre que va morir molt de pressa, perquè va tenir un càncer al cervell. No recordo com es deia perquè el vaig conèixer molt poc. Eren contactes que havia tingut quan estava a París.

A la reunió del setembre del 69, la de la carta de dimissió: és en aquell moment quan es desmantella el grup?

No es va desmantellar el grup, del grup només vaig dimitir jo.

O sigui, que tu sol dimities?

Jo sol vaig dimitir però vaig contribuir i vaig facilitar que cadascú prengués la decisió que li convingués: quedar-se o canviar de lloc. Tots em van fer costat menys un, que es deia [Pedro] Ladrón de Guevara. Jo no el volia al laboratori perquè era un desastre. Havia estat en altres llocs i no funcionava, aquest noi. Va fer molta pressió per continuar... En realitat cal comprendre'l, perquè no sabia on anar.

Perquè els altres, després, van mantenir el grup d'alguna manera. Hi ha una història de la JEN i el CIEMAT que esmenta...

Va aparèixer un francès que es deia Lucien Montanet.

Exacte. En aquesta història, per exemple, hi diu que arran de la sortida del CERN, els grups d'investigació experimental van marxar. I aquí apareixes tu: "Antonio Lloret va tornar a França, Salomé de Unamuno i Bruno Escoubés optaren per marxar al Centre de Recerca Nuclear d'Estrasburg, etc."

Què dius? És fals! N'hi ha que van continuar.

Diu, més endavant, que “Aguilar i Rubio –el primer l’any 1967 i el segon l’any 1968– havien aconseguit beques gràcies a la meva intervenció per realitzar les seves tesis doctorals al CERN, a Ginebra, sota la direcció de Lucien Montanet”.

Això és fals! Montanet no va dirigir les tesis ni de Rubio ni d’Aguilar.

Després continua dient que “Rubio va seguir al CERN...

Sí, sí...

...i que l’existència de mitjans tècnics a la JEN, i l’important suport per part d’alguns investigadors del CERN –com l’esmentat Lucien Montanet, i la incorporació de Rafael Llosá i Pedro Ladrón de Guevara, tots deixebles de Català [Joaquín Català Alemany] a l’IFIC [Instituto de Física Corpuscular] de València–, va fer possible mantenir una mínima però necessària activitat”.

Però si ja formaven part del meu equip... En Montanet era un físic que no tenia gaire prestigi, ni a França ni a Ginebra. No sé per què es va ficar en aquesta història. Potser el més important que va fer va ser portar el seu nom dient que era un investigador del CERN, m’entens? Amb la qual cosa donava una mena de recolzament, i segurament va ajudar d’alguna manera. Ara, dirigint tesis i això... ni pensaments, no. Va tenir una actitud oportunista fent de bon samarità als físics que es van quedar.

Per què abans, quan deies que “el Cerrolaza ho sap tot”, això què significava? Conèixer l’oposició a Otero per part de sectors de l’Opus Dei al govern?

Ell era el cap del Gabinet del President, el confident i estret col·laborador d’Otero.

A la premsa es planteja que Espanya es veu obligada a abandonar el CERN perquè ha de pagar massa, i això l’impedeix d’invertir en els propis grups.

Pagar massa era un argument de [Gregorio] López Bravo. Ara bé, tampoc tenia cap mena d’intenció de mantenir una recerca pròpia.

Aquesta és la versió oficial que es dóna.

Els detalls de la versió oficial, tal com dius, no la recordo.

Al gener del 69 hi va haver una sèrie de preguntes a les Corts que va respondre un procurador que es deia Trias Beltran. Es preguntà: “Què implicarà la sortida del CERN? Què passarà amb els nostres grups?”. Llavors, amb motiu d’aquesta discussió a les Corts, hi ha una resposta oficial. I en aquesta resposta...

D’acord, ara veig de què parles.

Quan marxes? És a dir, hi ha aquesta vaga, al novembre del 68...

Em sembla que vaig marxar al 69.

Al 69. La carta de dimissió en aquella reunió de personalitats és del setembre del 69?

Sí, és clar.

O sigui que aquell any, fins a finals del 69, estàs a Madrid?

Potser va ser a començaments del 70, que me’n vaig anar. Ara no me’n recordo.

I, aleshores, saps si en Sánchez del Río tenia alguna connexió amb aquesta oposició de la qual hem parlat? Amb l’oposició per part de l’Opus Dei, vull dir, no l’oposició de *Cuadernos para el Diálogo*.

No, no, no ho crec. Sempre m’havia donat la sensació que ell jugava a un doble joc. Per mi, era totalment un personatge del règim, però que es feia el lliberal. A més, ara diré coses que són més que impressions: tenia amics, que m’havia presentat, que eren alemanys i antics nazis. O sigui que havia simpatitzat amb el nazisme.

Jo he proposat en un altre treball que el govern franquista intenta posar la física del seu costat immediatament després de la Guerra Civil. Ho fa a través de persones afins, com ara l’Otero, que –hi estigui o no d’acord– juga aquest paper perquè impulsa des del 1950 un *Consejo Nacional de Física*, que agrupa els instituts del CSIC, i que es dissol el 1966, segons explica en Leonardo Villena, “porque nadie se dejaba coordinar” [Leonardo Villena, “José María Otero Navascués (1907–1983),” *Óptica Pura y Aplicada* 17 (1984): 1–12]. Una altra d’aquestes persones és Sánchez del Río, perquè fa la tesi amb en Durán. Armando Durán, que és òptic, com Sánchez del

Río, passa una temporada a Berlín durant la Segona Guerra Mundial, els cursos 1942–43... Allà, crearà uns vincles que continuaran després de la guerra. Per tant, hi ha aquest interès per les persones, i també hi ha l'interès per les institucions –el CSIC– que té aquesta ideologia. Però després hi ha una cosa interessant, que no sé què en pensaràs. Busquen en la pròpia física una justificació de la compatibilitat amb la ideologia de l'estat nacional-catòlic. Això ho trobo extraordinari. I un dels qui fa aquestes connexions és en Sánchez del Río, que té un discurs davant d'un Congrés Ignasià, als anys 50, que diu: “La ciència tota sola no va enlloc, necessita un suport humanista, necessita una guia. I si aquesta guia és teològica, encara millor”.

Això ho té escrit Sánchez del Río?

Sí, i d'alguna manera el que està proposant és que la física s'ha d'espiritualitzar. Jo això ho trobo molt interessant, perquè indica bé amb quina actitud s'apropen a la física.

Ideològica, no?

Exacte! A tu et sorprèn que en Sánchez del Río...

De tot això no te'n puc comentar res, perquè no en tinc ni idea.

Però et sorprèn que en Sánchez del Río fes afirmacions com aquesta?

No em sorprèn.

Encaixa amb el personatge?

Podria encaixar amb el personatge que jo he conegut, perquè era bastant recargolat. Però segur que amb mi jugava un paper. Pensa que aquesta gent a mi em coneixien prou bé. Quan va sortir l'Otero i em va dir que tenia un informe de la policia...

O sigui que diries que en aquell moment es pot parlar de politització de la Física?

En aquell moment? No, jo diria una altra cosa. Aquí hi havia aquest personatge, que era l'Otero Navascués, que després d'haver tingut molt de poder dins del camp de la física nuclear, jo crec que el volia conservar, però veia que se li

escapava. L'Otero es definia com un franquista, ell ho havia dit. Però deia que Franco ja no li feia confiança.

Però ho era de franquista?

O ho havia estat, en tot cas.

En realitat, la seva activitat al capdavant de la Junta, i també amb el contacte amb el CERN, en última instància, legitima el règim d'alguna forma. Perquè al règim li convenia estar al CERN. Una altra cosa és que convingués també als físics.

Sí, al règim li va convenir entrar al CERN només per figurar, i res més. La física no comptava per a res.

Hi ha una altra qüestió, i és que els documents del CERN mostren que realment hi ha una clara voluntat política de continuar-hi durant bona part dels anys 60. En el sentit que es discuteix la quota molt a fons. Però una altra de les tesis que han posat damunt la taula alguns físics, posteriorment, per explicar el fracàs de la primera etapa al CERN, és que no hi ha un interès real per a continuar-hi. Jo crec que això al final és cert, però durant els anys 60...

De quan parles? D'abans que jo arribés?

Sí, d'abans. Jo veig que el govern espanyol, a través dels delegats permanents a Ginebra i d'altres, lluita al CERN per obtenir una quota favorable, obtenir rebaixes. I les obté. Jo sí que hi veig una voluntat de permanència.

I poder comprar-se raquetes per anar a jugar a tennis. Segurament això sí que és veritat.

Al mateix temps, tot i que no qüestiono la seva voluntat de quedar-se al CERN, crec que l'estratègia que fa servir l'Otero en algun moment és contraproductiu, perquè posa molt d'èmfasi en processos de selecció nacionals, quan al CERN això no li agradava, no volia parlar de quotes.

[pausa a l'entrevista]

Estava mirant, i la reunió fundacional del GIFT va tenir lloc a la Junta el 30 de setembre del 68.

El GIFT ja existia abans, però no oficialment.

Probablement arran d'un curs d'estiu que hi va haver l'any 65?

Sí, ara me'n recordo. Perquè precisament vaig demanar que en aquest acte oficial m'incloguessin al grup d'experimentadors. I vaig demanar que traguessin la T de 'teòrics'.

I no ho varen fer?

No van voler, ni pensar-ho.

Per tant, aquí ja hi ha una estratègia clara de suport a la física teòrica. Probablement, al setembre del 1968 ja es veu a venir la sortida del CERN, malgrat que hi ha una carta d'en Pere Pascual, del març del 69, en què es mostra optimista sobre la continuïtat d'Espanya al CERN. I quan la vaig veure, això em va sorprendre, perquè la decisió de sortir es va comunicar a l'octubre – novembre del 68, coincidint amb les vagues i les protestes a la universitat. Però la decisió no es va fer oficial del tot fins al juny del 1969. Aleshores ja va ser definitiu.

Escolta, quina data té aquesta carta?

La comunicació definitiva de la sortida va arribar al CERN a principis de juny del 1969. Fins aleshores, Espanya havia jugat amb la possibilitat de continuar-hi com a membre observador, però sembla que al CERN això no ho van veure amb bons ulls. I una cosa que els va molestar molt, segons una carta des de l'ambaixada francesa a Madrid al CERN, en què es diu: "el CERN..."

Qui la signa?

La signa R. de Boisseson [Robert Barbara de Labelotterie de Boisseson], el mateix ambaixador. Hi diu que la premsa espanyola, en aquesta resposta oficial a les preguntes que ha fet a les Corts el procurador Trias Beltran, no fa cap referència a l'acord del CERN per rebaixar un 50% la quota. És a dir, que aquest fet es va silenciar a la resposta oficial perquè no interessava. Si l'argument primordial era que el CERN era car, però el CERN acordava una

reducció de la quota del 50%, el motiu primordial per abandonar-lo ja no era tan primordial, perquè passava a costar la meitat. I d'això no en van dir res.

Sí, tot això sembla lògic.

Tot això passa en paral·lel.

Hi ha un altre punt que no veig del tot clar. Amb tots aquests esdeveniments, jo havia de canviar d'aires i me'n vaig anar a Estrasburg. Allà, amb un company meu, vàrem fundar un laboratori que era una mena de continuació del que fèiem a la Junta. Jo volia canviar d'aires, no en volia saber res. Però és clar, aquí hi havia aquest personatge, en [Lucien] Montanet, que sense que jo m'expliqui com ni per què –perquè tampoc el coneixia prou–, va manifestar en diverses ocasions molta hostilitat. Com si jo fos un traïdor, i que tot s'enfonsava per culpa meva.

Però aquesta hostilitat no la vaig trobar, després, en l'opinió d'en Juan Antonio Rubio i en Manuel Aguilar. Curiosament, bastant temps després, en Manuel Aguilar va escriure un article en què deia que jo havia fet moltíssim per la Física d'Altes Energies. Hi posava una frase dient: «Gràcies a la seva tenacitat i treball...». Me'l vaig trobar i em va dir: «És que no se t'ha reconegut el que vas fer». En Manuel Aguilar, en aquell temps, era el director en cap de les Altes Energies.

Allò va quedar com avortat i després es va reprendre d'alguna forma amb gent diferent?

Sí, gent diferent. I, és clar, jo ja sabia que tot això no agradaria. Però és que tenia molt clar que allà ja no hi tenia res a fer.

I de l'article a *Cuadernos para el Diálogo* del que parlàvem abans: te'n va arribar algun impacte? Saps si va tenir cap conseqüència o si hi va haver cap reacció?

Que jo sàpiga, no. Perquè a més va passar una cosa. Abans de marxar, potser devia ser l'última setmana o quelcom semblant, em vaig assabentar que a l'Otero Navascués l'havien operat de la pròstata, i vaig anar a l'hospital per acomiadar-me, perquè jo ja no vaig aparèixer més per la Junta. El vaig trobar molt aixafat. Me'n recordo que hi havia el seu fill, en Santiago. Em va fer la impressió que era un home acabat, des de tots els punts de vista. I no va viure gaire més. En Franco va morir 5 anys més tard, la Junta es va dissoldre –bé, va canviar de nom–...

El CIEMAT, exacte. I aquesta operació que dius: va ser als 70 o més endavant, poc abans que morís?

Bé, a veure, era algunes setmanes, alguns dies abans que me n'anés de Madrid.

Que te n'anessis, o sigui que ja va ser cap a finals dels 60, clar.

Quan me n'anava, finals del 69.

Sí. O sigui que diríem que ell havia perdut influència en aquell moment, malgrat que va salvar el lloc?

Jo crec que sí. Havia perdut influència i forces.

I tu creus que això té a veure, pel que tu puguis intuir o inferir, amb el fet que a Espanya les estructures de suport a la recerca estaven canviant? És a dir: hi havia hagut el CSIC des del final de la guerra, hi havia hagut la Junta... Però es va crear la Comissió assessora per la investigació científica i tècnica, se segueixen les normes de l'OCDE [Organización para la Cooperación y el Desarrollo Económicos] i la política científica canvia. I jo no sé fins a quin punt aquest canvi afavoreix que gent nova entri i es desplacin aquells que, com l'Otero o com l'Albareda –que va morir al 66–, havien portat les regnes fins aleshores...

Un canvi generacional segur que ha existit, això és evident. És clar, jo no conec a la nova gent. Hi va haver una cosa molt curiosa. El govern socialista de Felipe González, imagino que era poc temps després que agafés el poder, va convidar als qui ells deien “totes les personalitats científiques espanyoles” que hi havia a l'estranger. Em van pagar el viatge, de París a Madrid. Em van col·locar en un bon hotel i tot va ser un seguit de discursos, un acolliment fantàstic. Me'n recordo molt perquè allà tenien bufet lliure; hi havia angules, cosa que cap dels convidats no havia menjat mai. Hi havia l'Oró [Joan Oró i Florensa]. Hi havia tot de gent així, que jo coneixia.

En Cardona [Manuel Cardona i Castro], potser?

En Cardona no hi era.

I algun altre físic? En Bohigas [Oriol Bohigas] o en Bel [Lluís Bel i Díaz]? Algun d'aquests que havien passat per l'Autònoma de Madrid i després se'n van tornar a França?

No van ser convidats. No sé per què. De tots aquests, només em van convidar a mi, i no sé per què. En Cardona és una persona que no ha volgut mai implicar-se en coses espanyoles, mai. Perquè jo l'havia convidat a donar conferències i seminaris, i no va acceptar mai.

Hi ha una altra persona que esmentes a l'altra entrevista: en Rafael Armenteros. Comentes que tenia una actitud hostil envers qualsevol cosa que vingués d'Espanya, fos o no fos franquista.

Sí, cert.

Que evidentment tu no eres franquista, però a ell tant li feia.

Aquest era un personatge molt curiós. Era molt més gran que jo, era un sènior. Havia fet els seus estudis a Anglaterra. Bé, estudis i recerca. Havia entrat al laboratori on jo estava –al de l'*École Polytechnique*–, i amb mi no hi tractava gens. És clar, jo era molt jovenet, i només recordo que una vegada va fer un comentari que em va molestar molt, dient que no sabia per què jo feia física, que no era per mi. Que no era cosa d'espanyols, fer física. A més, era anticatalanista. Recordo la rèplica que li vaig fer. Li vaig dir: «Escolta, mira... Tu segur que has patit molt. De petit vas haver de fugir cap a Anglaterra i has tingut la sort de fer estudis i obrir-te una carrera. Bé, el meu pare va anar a parar a una presó franquista i hi ha una petita diferència: jo he estudiat amb moltes dificultats i finalment he aconseguit arribar aquí, on intento obrir-me camí». Li vaig dir això, dient que considerés les coses, que cadascú havia tingut les seves dificultats.

Va passar una anècdota curiosa amb en Charles Peyrou, un important físic francès amb el qual érem força amics, i que també era molt amic de l'Armenteros. Tenia molt sentit de l'humor i li agradava fer la guitza a la gent. I em va dir: «Escolta, tu, l'Armenteros m'ha explicat una cosa molt curiosa. Li han regalat un disc d'en Pau Casals que es diu "El Pessebre". Però imagina't quina bestiesa: hi ha una falta d'ortografia, perquè ho han posat amb dues esses». I jo li vaig dir: «Home, clar, no veus que és en català. La paraula 'Pessebre' està escrita en català». I va fer una exclamació d'horror!

I va riure.

Va dir: «Ara entenc moltes coses».

I amb els altres? A l'etapa just abans de venir a Madrid, al CERN, vas coincidir amb algun altre espanyol o català que recordis? És a dir, hi havia alguna mena de contacte?

Bé, tots els recolzats pel [Claude] Colin.

Encara que estiguéssiu a grups diferents de recerca, us vèieu?

Sí, molt. Sempre ens hem vist.

I arran de la sortida del CERN: si abans has explicat que en Gregory havia impulsat la creació d'aquest Grup d'Altes Energies a Madrid com una estratègia de contenció, saps com va encaixar-ne la sortida, no només en Gregory, sinó el CERN?

El CERN no ho sé. En Gregory sí que ho sé. Va fer un gest d'impotència, donant a entendre que no es podia aconseguir tot, com acceptant una mena de fracàs. I em va dir que jo podia seguir la meua carrera a Estrasburg. Jo hi vaig anar perquè, a més, m'oferien una promoció molt important.

És clar. Recordes quina percepció hi havia per part dels físics francesos amb els qui vas començar a treballar? Quina percepció tenien de la situació a Espanya? Eren conscients del que representava la dictadura? O més aviat aquesta obertura a l'exterior, l'arribada del turisme, el canvi, la situació econòmica que es vivia als seixanta a Espanya i les protestes dels estudiants, els hi van fer veure el país d'una altra manera? No sé si sobre això n'havíeu pogut parlar.

Has de pensar una cosa: la majoria, que no la totalitat, dels investigadors d'aquella època vivien en el que jo mateix anomenava una bola de cristall, molt separats de la societat. Estaven dins del món de la física, com si no tinguessin gaire relació amb el que passava fora.

Això em sorprèn, perquè la física està molt implicada políticament.

Aleshores hi havia problemes amb el CNRS, els sindicats i el govern. Però des d'un punt de vista polític, pròpiament dit, la cosa ja no quedava gaire definida, només a nivell sindical.

El fet que una de les raons de ser del CERN fos que no era una institució on s'hi fes investigació militar –cosa que era fonamental–, xocava d'alguna manera amb el fet que l'Otero fos almirall de la Marina? I que després un tal López de Rúa, que si no m'equivoco, era un matemàtic i enginyer militar, fos nomenat secretari del comitè que relacionava les autoritats espanyoles amb les del CERN? Generava, això, alguna mena de conflicte al CERN?

D'aquest senyor no en conec res, però jo crec que no. Crec que la filosofia que possiblement corria era: «En Franco desapareixerà, però la física espanyola es desenvoluparà». Aquesta era una mica l'actitud general.

A mi em resultava xocant que, sent una institució de recerca fonamental i civil –i expressament no militar–, per la banda espanyola els principals responsables fossin militars que tenien molt d'interès per les ciències nuclears aplicades. Que, per cert, en un altre document del CERN hi diu: «Home, ja ens envieu enginyers, ja rebem sol·licituds, però tots vénen de l'àmbit de la tècnica nuclear i, per tant, no saben el que fem aquí». És a dir, que hi havia aquesta disparitat entre els objectius del CERN, per una banda, i...

Sí, això era una cosa que jo havia constatat. En realitat, no sabien ben bé què era el CERN. Hi havia molta confusió entre l'energia nuclear i la recerca sobre la física nuclear com la del CERN. Recordo que una vegada, quan jo estava al CERN, vaig parlar amb unes persones d'una representació espanyola que havia vingut. Aquestes persones insistien, i insistien, per saber què es feia en realitat en el CERN. Pensaven que jo no els explicava tota la veritat que, per ells, comportava un caire militar amagat.

Ah, sí? O sigui que donaven per fet que hi havia un interès militar?

Sí, però naturalment no l'acabaven de copsar. Perquè, és clar, l'energia nuclear ve de les col·lisions amb els nuclis, però les col·lisions amb els protons ja són una altra història. I quan explicava, per exemple, que es creaven moltes partícules secundàries en cada explosió, deien: «Sí, però cada explosió podrà significar, algun dia, una producció d'energia amb implicacions militars?».

I qui ho preguntava, això? Estàs parlant de...

Persones d'una delegació oficial que va venir de Madrid.

Gent que visitava el CERN?

Era una delegació oficial.

Una delegació. Això podria haver estat l'any 66, que hi ha una delegació oficial molt nombrosa?

Al seixanta-sis? No, això era molt més tard.

Més tard? Això ja era quan estaves a Madrid?

No.

Més tard.

Al 70 i escaig. O sigui, quan jo vaig anar al CERN. Jo vaig estar abans quatre anys a Estrasburg i després vaig anar al CERN. La meva ambició era tornar a París. Tenia moltes ganes de tornar-hi. Al CERN vaig fer una sol·licitud molt original, perquè vaig dir al grup que m'acollia: «Escolteu, jo he vingut aquí però no vull treballar. Únicament vull pensar». I com que amb mi hi treballava un molt bon amic, em va dir: «Home, és precisament el que jo vull fer, el mateix, farem feina tots dos».

I ens vàrem dedicar a pensar, posant en dubte molts conceptes i resultats tan importants com la conservació de la càrrega elèctrica, la detecció directa dels quarks en cambres de bombolles, etc. A més, vàrem fer experiències i estudis, perquè pensar també significava aplicar aquest pensament. Durant aquest període, el CERN estava canviant completament: acabava l'època de les cambres de bombolles i començava la de la detecció amb dispositius electrònics, cosa que tenia com a conseqüència l'aparició d'equips d'unes cent persones que firmaven un article tots junts. I per a mi hi havia una pèrdua de protagonisme i de responsabilitat evident, cosa que no m'agradava gens.

I això abans no era així?

No, abans no.

Als seixanta no era així?

No, els equips eren de sis, set persones. Deu, com a màxim.

I tornant a la marxa: en Bruno Escoubés i la Salomé de Unamuno van veure clar, també, que havien de marxar del país?

Sí, ells em van seguir sense dubtar-ho gens. Érem molt amics, tant en Bruno com la Salomé. Els vaig fer entrar als dos al meu nou laboratori d'Estrasburg, i després al CNRS. Des del meu lloc de responsabilitat d'Estrasburg vaig aconseguir que entressin al CNRS.

I de l'etapa posterior al reingrés d'Espanya al CERN, ja no tens cap...?

No, des d'aquella època no n'he sabut res més. Després del CERN em vaig dedicar, amb altres col·legues, a pensar en altres vies de recerca; i vàrem decidir deixar la física d'Altes Energies i canviar d'especialitat. I ens vam passar a la física del sòlid. A una física del sòlid molt especial, que ha tingut un èxit brutal perquè ha donat lloc a tota la tecnologia de les pantalles planes de televisió, les cèl·lules fotovoltaïques... Moltíssimes aplicacions. I tinc la satisfacció d'estar una mica a l'origen de tot això.

Des de París, ja?

Sí, érem tres físics de l'*École Polytechnique* de Palaiseau. Hi havia un xicot que treballava en la fusió nuclear. Per a ell, aquesta tecnologia era una estafa que no suportava. No hi veia cap possibilitat d'èxit. No es podria aconseguir mai i, si s'aconseguia, no es podria fer mai un reactor de fusió. Tenia arguments molt forts, arguments que encara continuen vigents però que tothom oblida. Va decidir deixar la fusió i, com nosaltres, canviar d'especialitat. La història li ha donat raó. Després hi havia un altre físic que treballava una mica amb mi i que havia treballat al CERN, també. Tots tres estàvem a l'Escola Politècnica, i vàrem decidir: «Anem a veure si podem crear una nova línia de recerca». I efectivament ho vàrem fer. Vam crear una nova línia de recerca, un nou laboratori de recerca. Un laboratori que ara, en aquest moment, té cent persones, i que està dirigit per un català que va ser alumne meu: en Pere Roca i Cabarroques.

És el director actual, oi?

Bé, sé que l'han d'anomenar director. No sé si oficialment ja ho és, o en aquests moments encara no.

Però ja ha fet la carrera a França?

Sí. Home, aquest xicot de Vilobí d'Onyar és molt espavilat. Una vegada, quan jo estava de vacances aquí, a Barcelona, em va venir a veure i em va preguntar si podria venir al meu laboratori, que estava molt interessat a fer recerca. Jo li vaig dir: «No et conec, però: ets bon estudiant?». I em va dir: «Sí, molt». Vaig pensar: un jove que diu això és que ho ha de ser veritat, no? I no em vaig equivocar; perquè ha esdevingut un gran investigador.

A veure, t'explicaré una altra cosa que et pot interessar. Quan em van col·locar a la Divisió de Física, jo tenia despatxos i un espai de treball. I aquest espai de treball, imagina't on el van col·locar. Contra la paret de contenció del reactor ràpid. El que passa és que, com que no funcionava mai, no hi havia

gaires problemes. Però aquell reactor estava portat essencialment per dues persones: una era la doctora Vigón, que era la filla...

Aránzazu, em sembla que es deia. María Aránzazu Vigón, filla del que havia estat Ministre de l'aire.

Sí. I l'altre era un català que es deia Verdaguer.

Francisco Verdaguer.

Aquest Francisco Verdaguer depenia d'en Sánchez del Río, i com que era molt bona persona, sempre volia posar pau entre nosaltres. Me'n recordo que deia: «Però a veure, què us passa a tots dos?». Jo li explicava i, és clar, quedava desconcertat. Molt bona persona, però la recerca que feien aquests era completament delirant.

Ell era membre de la Junta [JEN]?

Sí.

Era investigador de la Junta?

Sí. Tenia un lloc força important sota d'en Sánchez del Río, com la Vigón. És que sempre li dèiem "la Vigón". Aquesta recerca era demencial. Tu saps el perill que significa una experimentació amb un reactor ràpid? Però és que la Junta sempre va fer coses demencials. Tota la part que va fer sobre l'energia nuclear...

Una vegada ens vam assabentar que van començar a aparèixer al pati de la Junta unes excavadores i uns camions, que van fer un forat immens on hi van col·locar deixalles radioactives, que no sabien què fer-ne. Allà mateix. Encara deuen ser-hi.

Vols dir? No les han tret?

No ho sé, no ho crec. M'estranyaria molt.

Podria ser que els membres del GIFT busquessin, a la universitat, un lloc per escapar del pes que tenia la Junta, conscients que allà s'hi feia una recerca diferent i que potser aquesta no estava al dia? I que diguessin: «Aprofitarem la plataforma que ens dóna la universitat i els diners que traurem de la sortida d'Espanya del CERN...».

Això jo no ho sé.

Això és el que ells expliquen.

No sé què han fet després, perquè he canviat de món. Necessitava canviar d'aires, i no em servia de res continuar...

Hi ha alguna cosa més que recordis o que pensis que és rellevant? Crec que hem revisat moltes de les coses que comentaves en algun correu electrònic que ens havíem escrit: el caràcter d'Otero i el seu paper...

Jo sóc conscient d'una cosa: jo he conegut un Otero, que és [només] una part d'Otero. No sé com es col·loca tot això dins de la història d'aquest senyor, dins de la història de l'energia nuclear. Jo només aporto una mena de testimoni d'una cosa que es va produir en un moment donat, i que té molta part anecdòtica, molt curiosa. A mi em va sorprendre molt, aquest personatge. Has de pensar que era un president del qual tothom fugia esverat, eh? Tenia una molta autoritat...

I creus que els físics estrangers amb qui s'escribia o amb qui es veia, com en Gregory, en Victor Weisskopf o l'Eduardo Amaldi, en algun moment també en Heisenberg... Hi ha fotos d'en Heisenberg amb l'Otero, i ell l'esmentava sovint.

Hi ha una fotografia d'en Heisenberg a la Junta amb mi.

També? Però llavors, tens alguna sensació de com percebien la figura d'Otero aquests físics? Li tenien respecte de col·legues o era una cosa més formal? Creus que parlaven amb ell pel lloc que ocupava l'Otero i que, probablement, si no hagués estat tan a prop del règim... No sé jo si les seves qualitats com a físic...?

Això que preguntes és interessant. Perquè has de pensar que l'Otero era un home simpàtic, en sabia molt de tractar la gent. I precisament, si aquest senyor pensava com pensava, era per les relacions que ell s'havia esforçat a tenir. Per què? No hi ha res millor quan ets president d'un lloc, encara que siguis franquista, que convidar a un professor d'aquests: en Weisskopf, l'Amaldi o molts altres. Sobretot els americans. L'Otero amb aquestes relacions havia après molt.

En Glenn Seaborg va visitar les instal·lacions de la Junta.

Tots... És clar, tota aquesta gent li explicava coses de la visió de la física i tot aquest món, i ell n'anava aprenent. Aquests senyors eren tractats com reis, perquè és clar, l'Otero se'ls emportava a visitar Toledo, a menjar...

En cotxe oficial?

En cotxe oficial. Un tractament d'aquells súper agradable. Això ho sé perquè jo hi havia anat, també, acompanyant aquests personatges. L'Otero em convidava. I, és clar, no hi havia problemes personals de cap tipus amb ningú. Ell anava escoltant, i amb totes aquestes relacions, va conèixer a tothom. Potser molt més que un director d'un altre centre que no convida mai a ningú.

I més i tot del que els hauria pogut conèixer si s'hagués dedicat només a la física.

I tant.

Entre cometes, perquè potser hagués tingut...

Però ell va jugar un paper de relacions públiques internacional increïble. A més, li agradava això.

Sí, sí.

Jo, de tota aquesta gent, amb qui vaig tenir més contacte a causa de l'Otero va ser amb en Heisenberg. I després, amb el degà de la Facultat de Berkeley, que era un bon senyor que jo havia conegut a París i que m'havia convidat a Berkeley per donar conferències.

Però llavors, les converses amb l'Otero devien girar més entorn de l'organització de la recerca que de la mateixa física, no? Quanta física sabia l'Otero?

Jo diria que...

Ni això?

Anaven a menjar el "lechón", o tastar un conyac que...

Amb l'Otero havies parlat de física?

No.

Sabia el que feies? En tenia alguna idea?

Sí. Sí que sabia el que feia en gros; però vaja, no s'havia llegit mai cap article dels que jo havia fet. Mai.

Això és xocant, no? Perquè ell es tuteja, encara que sigui a través del "lechón", amb físics que sí que són molt importants: en Heisenberg, en Weisskopf i el mateix Gregory, a banda de totes les seves activitats de gestors-científics o polítics-científics, tenen una activitat de recerca al darrere.

Bé, ell era gestor però també és cert que tota aquesta física del CERN li agradava: l'accelerador, les grans màquines, les cambres de bombolles...

Però ell era enginyer de formació. Era enginyer militar. Després va fer estudis de física.

L'Òptica era la seva especialitat.

Sí, però va ampliar estudis. No he pogut aclarir encara si es va llicenciar o doctorar en física. Sé que es va graduar per l'escola d'enginyers de l'exèrcit.

Em sembla que era doctor en òptica, però no ho puc assegurar.

Jo crec que no va arribar a fer la tesi, però no ho he pogut esbrinar amb cap dels materials que he vist. El que em va xocar és que va fer un discurs quan es va inaugurar l'escola de l'Escorial, l'any 68...

Sí, jo hi era, vaig ajudar a organitzar-lo.

Sí, he vist fotos teves.

Ah sí?

Sí, ja te n'enviaré algunes. Doncs ell va fer un discurs, en aquella ocasió, que em va xocar, perquè estava farcit d'anècdotes. Parlava de la llegenda

negra; feia bromes amb la llegenda negra de Felip II, perquè és clar, era a El Escorial.

L'Otero? Ah, no me'n recordo.

I al final va dir: «Donde ahora corren los toros, correrán los protones» [document AALL 92].

Ah, sí.

Que em va semblar...

Sí, és clar, perquè això era aquell projecte d'accelerador que ell volia posar; no a El Escorial sinó prop d'allà, a un lloc molt maco, preciós, que estava ple de toros.

Crec que era el Marqués de Pinohermoso, que surt en alguns papers del CERN, que es va passejar per Ginebra dient que la màquina no es posaria en aquelles finques. I l'Otero es va esverar molt, i va dir: «M'han dit que el Marqués de Pinohermoso està per aquí passant...».

Bé, però el més curiós és que, quan vàrem anar a visitar aquests terrenys amb en Gregory, hi havia els propietaris dels terrenys, i com que em veien a mi més accessible, em deien: «Bueno, pero esto qué va a ser?». Molt preocupats, deien: «És clar, és que no ens fa cap gràcia que es faci això aquí». I em deien: «Digues-los que no es pot fer aquest accelerador perquè aquí no tenim aigua».

Aquí hi ha una cosa que et vaig comentar per telèfon. La Facultat de Ciències de la Universitat de Barcelona va emetre aquest comunicat [document AALL 63]: «La Facultad de Ciencias de la Universidad de Barcelona lamenta la decisión adoptada por España de retirarse del CERN. Estima que tal medida es perjudicial para la universidad y la investigación españolas, por cuanto aumentará las dificultades para nuestra cooperación en las actividades científicas europeas en el campo de la ciencia nuclear». Això és de l'1 de desembre del 1968. Ja després del que havia passat a Madrid.

Desembre?

I això és interessant perquè és del setembre del 69, és a dir, després de la reunió aquesta i de la teva carta de dimissió [document AALL 45]. Hi diu: «Debido a la retirada de España del CERN, nuestra presencia en el país no

tiene ningún sentido, declaran varios físicos de la Junta de Energía Nuclear».

Som els tres [Lloret, de Unamuno, Escoubés].

Això sou vosaltres. No sé si apareixeu aquí...

No ho sé.

Fixa't què hi diu aquí: «Por su parte, un alto funcionario de la Junta de Energía Nuclear, ha manifestado que el grupo que trabaja en Altas Energías no se ha disuelto, ni se disolverá aunque lo abandonen varios de sus componentes». És com si diguessin: «marxen uns, però nosaltres aquí...».

Bé...

Potser era en Sánchez del Río, aquest.

Això també era una tesi que jo vaig defensar.

Sí, però potser era en Sánchez del Río que ho havia aprofitat.

Molt bé, moltes gràcies, em sembla molt interessant tot això que hem parlat. Miraré aquests documents. A les 13:20h aturem la gravació.